SCIENCE HUB REVIEW
2026
Volume 1
Issue 1
www.sciencehubreview.uz
ILMIY ELEKTRON JURNAL

AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA ILM-FAN VA TA'LIM TARAQQIYOTI: TARIXIY TAJRIBA VA UCHINCHI RENESSANS SABOQLARI

Abduqahorov Anvarjon Alijon o'g'li

Navoiy davlat universiteti, ilmiy tadqiqotchi

Annotatsiya

Ushbu maqolada Amir Temur va Temuriylar davrida Movarounnahrda ilm-fan, ta'lim va madaniyat taraqqiyotining asosiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Samarqandning ilmiy-madaniy markaz sifatida shakllanishi, madrasalar faoliyati, ilm ahliga ko'rsatilgan e'tibor hamda Mirzo Ulug'bek davrida astronomiya va matematikaning yuksalishi tarixiy manbalar asosida yoritiladi. Shuningdek, Temuriylar davrining ilmiy-ma'rifiy tajribasi Uchinchi Renessans g'oyasi bilan bog'liq holda tahlil qilinib, uning bugungi avlod uchun tarixiy saboqlari ochib beriladi.

Kalit so'zlar

Amir Temur, Temuriylar, ilm-fan, ta'lim, Samarqand, Mirzo Ulug'bek, madrasa, Uchinchi Renessans, ilmiy meros.

KIRISH. Amir Temur va Temuriylar davri Markaziy Osiyo tarixida siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotning muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi. XIV–XV asrlarda Movarounnahr va Xuroson hududlarida ilm-fan, ta'lim, adabiyot, me'morchilik va san'atning rivojlanishi uchun muayyan siyosiy va ijtimoiy sharoitlar shakllandi. Ayniqsa, Samarqand va Hirot shaharlari ilmiy va madaniy hayotning yirik markazlariga aylandi. UNESCO ma'lumotlarida ham Samarqandning aynan XIV–XV asrlardagi Temuriylar davrida eng katta rivojlanish bosqichlaridan birini boshdan kechirgani va shaharda Registon madrasalari, Bibixonim masjidi, Go'ri Amir majmuasi hamda Ulug'bek rasadxonasi kabi yirik ilmiy-madaniy obidalar shakllangani qayd etiladi.

Amir Temurning davlat boshqaruvidagi faoliyati, bunyodkorlik ishlari va ilm-fan hamda madaniyat ahliga munosabati Temuriylar davrining keyingi ilmiy-madaniy yuksalishi uchun muhim zamin yaratdi. Temuriylar davri tarixini o'rganishda nafaqat harbiy yurishlar va siyosiy jarayonlar, balki davlatning ilmiy-ma'rifiy muhitni shakllantirishdagi roli ham muhim ilmiy masala sifatida qaralishi lozim.

Temuriylar davrida ta'lim muassasalari faoliyatining rivojlanishi ilmiy tafakkurning shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatdi. UNESCO tomonidan nashr etilgan Markaziy Osiyo sivilizatsiyalari tarixiga oid tadqiqotlarda XV asrda Samarqand va Hirotda madrasalar sonining ko'paygani, ularning ilmiy ta'lim markazlariga aylangani hamda

matematika, astronomiya, tibbiyot, falsafa, ilohiyot, tillar, adabiyot va musiqa kabi turli fanlar o‘qitilgani qayd etiladi.

Ayniqsa, Mirzo Ulug‘bek davrida Samarqandning ilmiy markaz sifatidagi mavqei yanada yuksaldi. Ulug‘bek tomonidan Samarqandda madrasa tashkil etilishi va keyinchalik rasadxona barpo qilinishi ilm-fan va ta’limning o‘zaro uyg‘unlashgan holda rivojlanganini ko‘rsatadi. UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, Ulug‘bek 1420-yilda Samarqandda ilmiy maktab tashkil etgan, unda matematik fanlar o‘qitilgan, 1424-yildan esa rasadxona qurilishi boshlangan. Mazkur ilmiy muhitda Qozizoda Rumiy, G‘iyosiddin Jamshid Koshiy kabi mashhur olimlar faoliyat yuritgan.

Ulug‘bek rasadxonasida olib borilgan astronomik kuzatuvlar va hisob-kitoblar o‘rta asrlar ilm-fani tarixida alohida o‘rin tutadi. Xususan, “Ziji Jadidi Ko‘ragoniy” astronomik asarining yaratilishi Samarqand ilmiy maktabining yuqori darajasini namoyon etadi. Ushbu ilmiy merosning keng tarqalishi Temuriylar davrida yaratilgan ilmiy bilimlarning mintaqaviy doiradan chiqib, boshqa ilmiy markazlarga ham ta’sir ko‘rsatganini ko‘rsatadi.

Mavzuning bugungi kun uchun dolzarbligi shundaki, O‘zbekistonda hozirgi taraqqiyot bosqichida tarixiy ilmiy-ma’rifiy merosni chuqur o‘rganish va undan zamonaviy rivojlanish uchun foydalanishga katta e’tibor qaratilmoqda. 2026-yil 6-fevraldagi Prezident qarorida Amir Temur “Ikkinchi Uyg‘onish davri – Temuriylar Renessansi bunyodkori” sifatida baholanib, uning merosini chuqur o‘rganish va yosh avlodni Yangi O‘zbekiston bunyodkorlari etib tarbiyalash bilan bog‘liq vazifalar belgilangan.

Shu jihatdan Amir Temur va Temuriylar davridagi ilm-fan hamda ta’lim taraqqiyotini o‘rganish faqat tarixiy jarayonlarni qayta tiklash emas, balki tarixiy tajribaning bugungi ilmiy-ma’rifiy taraqqiyot uchun ahamiyatini aniqlash imkonini ham beradi. Uchinchi Renessans g‘oyasi sharoitida Temuriylar davrining ilmiy muhitini, ta’lim tizimini, olimlarni qo‘llab-quvvatlash an’analarini va ilmiy maktablarning shakllanish tajribasini tadqiq etish alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi Amir Temur va Temuriylar davrida ilm-fan hamda ta’lim taraqqiyotining asosiy yo‘nalishlarini tahlil qilish, Samarqandning ilmiy-madaniy markaz sifatidagi rolini aniqlash va ushbu tarixiy tajribaning Uchinchi Renessans sharoitidagi ahamiyatini ochib berishdan iborat. Tadqiqot doirasida ta’lim muassasalari, ilmiy maktablar, olimlar faoliyati va davlatning ilm-fanga munosabati o‘zaro bog‘liqlikda ko‘rib chiqiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Amir Temur va Temuriylar davrida ilm-fan va ta’lim taraqqiyoti masalasi O‘zbekiston tarixshunosligining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur davrni o‘rganishda tarixiy manbalar, ilmiy tadqiqotlar, Temuriylar davri olimlari tomonidan yaratilgan asarlar hamda zamonaviy tarixiy va madaniy tadqiqotlar muhim manbaviy asos vazifasini bajaradi. Ayniqsa, Samarqandning XIV–XV asrlarda yirik siyosiy, madaniy va ilmiy markaz sifatida shakllanishi ushbu mavzuning asosiy tadqiqot yo‘nalishlaridan biridir. UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, Samarqandning eng katta rivojlanish davrlaridan biri aynan Temuriylar hukmronligi davriga to‘g‘ri kelib, shaharda Registon madrasalari, Go‘ri Amir majmuasi va Ulug‘bek rasadxonasi kabi muhim me’moriy va ilmiy-madaniy yodgorliklar shakllangan [1].

Temuriylar davrining siyosiy va madaniy tarixini o‘rganishda Sharafuddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma” asari muhim tarixiy manbalardan biridir. Asarda Amir

Temurning siyosiy faoliyati, davlat boshqaruvi, harbiy yurishlari va bunyodkorlik faoliyati haqida ma’lumotlar keltiriladi. Mazkur manba Temur davrining siyosiy tarixini o‘rganish bilan birga, hukmdorning shaharsozlik va madaniy muhitni shakllantirishdagi faoliyatini tahlil qilish uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Abdurazzoq Samarqandiyning “Matla’i sa’dayn va majma’i bahrayn” asari esa Temuriylar davrining siyosiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlarini o‘rganishda muhim manbalardan biri hisoblanadi. Unda XV asrda Movarounnahr va Xurosondagi siyosiy va madaniy hayot, hukmdorlar faoliyati hamda ilmiy-madaniy muhit haqida qimmatli ma’lumotlar mavjud.

Temuriylar davridagi ilmiy muhitni o‘rganishda Mirzo Ulug‘bekning ilmiy merosi alohida o‘rin tutadi. Uning astronomiya sohasidagi tadqiqotlari Samarqandni XV asrda jahon miqyosidagi ilmiy markazlardan biriga aylantirdi. UNESCO ma’lumotlarida Samarqand XV asrda, ayniqsa Ulug‘bek hukmronligi davrida astronomiya va boshqa aniq fanlarning muhim markaziga aylangani qayd etiladi. Ulug‘bek va uning ilmiy maktabi tomonidan yaratilgan astronomik jadvallar keyinchalik Yevropa olimlari tomonidan ham o‘rganilgan [2].

Mirzo Ulug‘bekning ilmiy faoliyatini o‘rganishda uning “Ziji Jadidi Ko‘ragoniy” asari alohida ahamiyatga ega. Ushbu asar Samarqand ilmiy maktabining astronomiya va matematika sohalaridagi yutuqlarini aks ettiradi. Ulug‘bek faoliyati bilan bog‘liq ilmiy muhitda Qozizoda Rumiy, G‘iyosiddin Jamshid Koshiy va Ali Qushchi kabi olimlarning faoliyat yuritgani ilmiy maktabning xalqaro xarakterga ega bo‘lganini ko‘rsatadi.

Ta’lim tarixiga oid tadqiqotlarda esa Temuriylar davrida madrasalarning ilmiy va ma’rifiy markaz sifatidagi o‘rni alohida ta’kidlanadi. Xususan, Mirzo Ulug‘bek madrasasi 1417–1420-yillarda Samarqandda barpo etilib, o‘sha davr uchun yuqori darajadagi ta’lim muassasalaridan biri sifatida faoliyat yuritgan. Unda diniy fanlar bilan bir qatorda matematika va boshqa ilmiy fanlarning o‘qitilgani qayd etiladi [3].

Zamonaviy tadqiqotlarda ham Temuriylar davridagi ilmiy muhit va uning institutsional asoslariga e’tibor kuchaymoqda. Xususan, so‘nggi tadqiqotlarda Samarqand ilmiy maktabining shakllanishida madrasa, rasadxona va vaqf tizimlarining o‘zaro bog‘liqligi, olimlarni qo‘llab-quvvatlash an’analari hamda ilmiy bilimlarning avloddan avlodga uzatilish mexanizmlari tahlil qilinmoqda [4].

Temuriylar davrining ilmiy merosini zamonaviy ta’lim bilan bog‘lab o‘rganuvchi tadqiqotlarda Mirzo Ulug‘bekning pedagogik qarashlari, ta’limning ilmiy bilimlar bilan uyg‘unligi va yosh avlodni ilmga yo‘naltirish masalalariga ham e’tibor qaratilgan. Bunday yondashuv Temuriylar davrining faqat tarixiy hodisa emas, balki zamonaviy ta’lim va ilm-fan taraqqiyoti uchun muayyan tarixiy tajriba manbai sifatida ham ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi [5].

Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Amir Temur va Temuriylar davridagi ilm-fan hamda ta’lim masalalari alohida yo‘nalishlar bo‘yicha yetarlicha o‘rganilgan. Biroq ushbu tarixiy tajribani Uchinchi Renessans g‘oyasi bilan bog‘liq holda, ilm-fan, ta’lim, ilmiy muhit va davlatning ma’rifiy siyosati o‘rtasidagi uzviy aloqadorlik asosida kompleks tahlil qilish dolzarb ilmiy masala bo‘lib qolmoqda.

Mazkur tadqiqotning o‘ziga xos jihati ham shundan iboratki, unda Temuriylar davrining ilmiy-ma’rifiy merosi faqat tarixiy yutuqlar sifatida emas, balki zamonaviy O‘zbekiston sharoitida ilm-fan va ta’limni rivojlantirish uchun tarixiy tajriba sifatida

baholanadi. Bu esa Amir Temur va Temuriylar davri ilmiy merosining bugungi Uchinchi Renessans jarayonidagi ma’naviy, ilmiy va pedagogik ahamiyatini chuqurroq ochib berish imkonini beradi.

NATIJALAR. Amir Temur va Temuriylar davrida ilm-fan va ta’lim taraqqiyotini o‘rganish natijasida ushbu davrda ilmiy-ma’rifiy muhitning shakllanishi tasodifiy jarayon bo‘lmaganligi, balki davlat boshqaruvi, shaharsozlik, iqtisodiy taraqqiyot va madaniy siyosat bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlanganligi aniqlandi. Ayniqsa, Samarqandning siyosiy markaz sifatida rivojlanishi keyinchalik uning yirik ilmiy va madaniy markazga aylanishi uchun muhim shart-sharoit yaratgan.

Amir Temur hukmronligi davrida Samarqand davlatning siyosiy markazi sifatida yanada rivojlantirildi. Shaharda ulkan me’moriy inshootlar, saroylar, masjidlar va jamoat binolarining barpo etilishi uning iqtisodiy va madaniy nufuzini oshirdi. UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, Samarqandning eng yuksak taraqqiyot davrlaridan biri XIV–XV asrlarga to‘g‘ri kelib, Temuriylar davrida shahar Markaziy Osiyoning eng muhim madaniy markazlaridan biriga aylangan [1: 1–2-betlar].

Samarqandning rivojlanishida uning geografik joylashuvi ham muhim omil bo‘lgan. Sharq va G‘arbni bog‘lovchi savdo yo‘llarida joylashgan shahar turli hududlardan kelgan olimlar, hunarmandlar, me’morlar va san’atkorlarning to‘planish joyiga aylandi. Bu esa ilmiy va madaniy almashinuvning kuchayishiga zamin yaratdi.

Tadqiqot natijalari Temuriylar davrida madrasa ta’limi ilmiy-ma’rifiy muhitning muhim tarkibiy qismi bo‘lganini ko‘rsatadi. Madrasalarda diniy bilimlar bilan bir qatorda matematika, astronomiya, tibbiyot, mantiq, falsafa va boshqa fanlarning o‘qitilishi ilmiy tafakkurning rivojlanishiga xizmat qilgan. UNESCOning Markaziy Osiyo sivilizatsiyalari tarixiga oid tadqiqotlarida XV asrda Samarqand va Hirotdagi madrasalar ilmiy ta’lim markazlari sifatida faoliyat yuritgani qayd etiladi [2: 190–193-betlar].

Mirzo Ulug‘bek tomonidan Samarqandda barpo etilgan madrasa Temuriylar davridagi ta’lim tizimining eng yorqin namunalaridan biridir. Mazkur madrasa 1417–1420-yillarda qurilgan bo‘lib, unda aniq fanlarga alohida e’tibor qaratilgan. Ulug‘bek madrasasining faoliyati Samarqandda ilmiy maktab shakllanishining muhim bosqichlaridan biri bo‘ldi [3: 1–2-betlar].

Bu jarayonning muhim jihati shundaki, ta’lim va ilm-fan bir-biridan ajratilmagan. Madrasa talabalari nazariy bilimlarni egallash bilan birga, o‘sha davrning yetakchi olimlari bilan ilmiy muloqot qilish imkoniyatiga ega bo‘lgan. Natijada ta’lim muassasalari nafaqat bilim beruvchi, balki yangi ilmiy g‘oyalar shakllanadigan markazlarga aylandi. Temuriylar davrining ilm-fan tarixidagi eng katta yutuqlaridan biri Mirzo Ulug‘bek faoliyati bilan bog‘liq. Ulug‘bekning hukmdor sifatidagi faoliyatida ilm-fanga bo‘lgan e’tibor alohida o‘rin egallagan. Uning tashabbusi bilan Samarqandda madrasa va rasadxona barpo etilib, matematik va astronomik tadqiqotlar uchun ilmiy muhit shakllantirildi [3: 2–3-betlar].

Samarqand rasadxonasi taxminan 1420-yillarda qurila boshlagan va XV asr astronomiya fanining eng muhim ilmiy markazlaridan biriga aylangan. Rasadxonada Qozizoda Rumiy, G‘iyosiddin Jamshid Koshiy va Ali Qushchi kabi olimlar faoliyat olib borgan. Ularning hamkorligi Samarqand ilmiy maktabining yuqori darajasini ta’minlagan [4: 3–5-betlar].

Ulug‘bek ilmiy maktabining eng muhim natijalaridan biri astronomik kuzatuvlar asosida tuzilgan “Ziji Jadidi Ko‘ragoniy” asaridir. Mazkur asarda yulduzlarning joylashuvi, astronomik hisob-kitoblar va matematik ma’lumotlar tizimlashtirilgan. Asar keyinchalik Sharq va G‘arb ilmiy muhitida katta qiziqish uyg‘otgan [4: 6–8-betlar].

Tadqiqot natijalari Temuriylar davridagi ilmiy taraqqiyotning yana bir muhim xususiyati turli hududlardan olimlarning ilmiy markazlarga jalb etilganligi ekanini ko‘rsatadi. Samarqand va Hirotga turli hududlardan kelgan olimlar, adabiyotshunoslar, tarixchilar, matematiklar va astronomlar ilmiy muhitning boyishiga hissa qo‘shgan. Bu holat ilm-fanning faqat bir hudud doirasida rivojlanib qolmasdan, turli ilmiy an’analar o‘rtasidagi aloqalarning kuchayishiga olib kelgan. Natijada Samarqand va Hirot ilmiy maktablari o‘z davrining yirik ilmiy markazlari sifatida shakllangan. Temuriylar davri tajribasining muhim jihatlaridan biri ilm-fan taraqqiyotining davlat siyosati va hukmdorlarning ma’rifatga munosabati bilan bog‘liqligidir. Amir Temur davrida Samarqandning rivojlantirilishi, yirik me’moriy va madaniy loyihalarning amalga oshirilishi keyingi Temuriylar davrida ilmiy muhitning shakllanishiga zamin yaratgan.

Mirzo Ulug‘bek davrida esa bu jarayon ilmiy institutlarning shakllanishi bilan yanada yuqori bosqichga ko‘tarildi. Madrasa va rasadxonaning bir shaharda faoliyat yuritishi ta’lim va ilmiy tadqiqotning o‘zaro uyg‘unligini ta’minladi. Bu tajriba ilmiy bilimni yaratish va uni keyingi avlodga yetkazishning samarali modelini yuzaga keltirdi.

Bugungi O‘zbekistonda ilgari surilayotgan Uchinchi Renessans g‘oyasi nuqtayi nazaridan Temuriylar davrining ilmiy-ma’rifiy tajribasi alohida ahamiyatga ega. Chunki tarixiy tajriba jamiyat taraqqiyotida ta’lim, ilm-fan va ilmiy muhitning hal qiluvchi rol o‘ynashini ko‘rsatadi. Uchinchi Renessansning mazmun-mohiyatini faqat tarixiy merosni yodga olish bilan cheklab bo‘lmaydi. Uning asosiy mazmuni tarixiy ilmiy an’analarni zamonaviy bilimlar, texnologiyalar va innovatsiyalar bilan uyg‘unlashtirishdan iborat. Shu jihatdan Temuriylar davridagi ilmiy maktablar tajribasi bugungi yoshlarni ilmiy izlanishga, mustaqil fikrlashga va yangi bilimlar yaratishga undovchi muhim tarixiy namuna bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

2026-yilda Amir Temur tavalludining 690 yilligini keng nishonlashga oid Prezident qarorida ham Amir Temur va Temuriylar davrining tarixiy-madaniy merosini chuqur o‘rganish, uning davlat va jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyatini yosh avlodga yetkazish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan [5: 1–3-betlar]. Bu esa Temuriylar merosining bugungi kun uchun ham dolzarb ekanini ko‘rsatadi.

Natijalar umumlashtirilganda, Amir Temur va Temuriylar davrida ilm-fan va ta’lim taraqqiyoti bir-birini to‘ldiruvchi jarayon sifatida rivojlanganini ko‘rish mumkin. Samarqandning siyosiy va iqtisodiy markaz sifatida rivojlanishi ilmiy-madaniy muhit uchun moddiy asos yaratgan bo‘lsa, madrasalar va rasadxona kabi ilmiy muassasalar mazkur muhitning institutsional poydevorini tashkil etgan.

Shunday qilib, Temuriylar davrining tarixiy tajribasi shuni ko‘rsatadiki, ilm-fan va ta’limga davlat darajasida e’tibor berish, olimlar faoliyatini qo‘llab-quvvatlash, ilmiy maktablar yaratish va bilimni avloddan avlodga uzatish mexanizmlarini shakllantirish jamiyat taraqqiyotining muhim shartlaridan biridir. Mazkur tarixiy tajriba Uchinchi Renessansni barpo etish jarayonida ham muhim ma’naviy va ilmiy saboq bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

MUHOKAMA. Amir Temur va Temuriylar davrida ilm-fan va ta’lim taraqqiyotini o‘rganish natijalari ushbu davrda ilmiy-ma’rifiy yuksalishning shakllanishi birgina olim yoki hukmdor faoliyati bilan izohlanmasligini ko‘rsatadi. Mazkur jarayon siyosiy barqarorlik, shaharlarning rivojlanishi, ta’lim muassasalarining tashkil etilishi, olimlarni qo‘llab-quvvatlash va ilmiy muloqotning kengayishi kabi bir qator omillarning o‘zaro uyg‘unligi natijasida yuzaga kelgan.

Temuriylar davrining ilmiy-ma’rifiy muhitini baholashda, avvalo, Samarqandning o‘rni alohida e’tiborga loyiq. Amir Temur davrida Samarqandning davlat poytaxti sifatida rivojlantirilishi keyinchalik shaharning ilm-fan va madaniyat markaziga aylanishi uchun muhim sharoit yaratdi. UNESCO ma’lumotlarida ham Samarqandning XIV–XV asrlarda, ayniqsa Temuriylar davrida, me’morchilik, madaniyat va ilm-fan jihatidan yuksalgan markazlardan biri bo‘lgani qayd etiladi [1: 1–2-betlar].

Bu jarayonning muhim jihati shundaki, ilmiy taraqqiyot shaharsozlik va madaniy taraqqiyotdan ajralgan holda kechmagan. Yirik me’moriy inshootlar, madrasalar, masjidlar va ilmiy muassasalarning barpo etilishi shaharning umumiy madaniy muhitini shakllantirgan. Shu sababli Temuriylar davridagi ilm-fan taraqqiyotini faqat alohida olimlarning kashfiyotlari orqali emas, balki butun bir ilmiy-madaniy muhit doirasida o‘rganish maqsadga muvofiqdir.

Ta’lim va ilm-fanning o‘zaro bog‘liqligi Temuriylar davrining yana bir muhim xususiyatidir. Mirzo Ulug‘bek madrasasi va Samarqand rasadxonasining faoliyati bunga yaqqol misol bo‘la oladi. Madrasa yoshlarning ilmiy tayyorgarligini ta’minlagan bo‘lsa, rasadxona ilmiy kuzatuvlar va tadqiqotlar olib boriladigan markaz vazifasini bajargan. Natijada ta’lim va ilmiy tadqiqot o‘rtasidagi uzviy aloqa shakllangan [2: 190–193-betlar].

Mirzo Ulug‘bekning faoliyati ayniqsa muhim tarixiy saboq beradi. U hukmdor bo‘lishiga qaramay, astronomiya va matematika bilan bevosita shug‘ullangan hamda ilmiy tadqiqotlar uchun zarur infratuzilma yaratgan. Uning atrofida Qozizoda Rumiy, G‘iyosiddin Jamshid Koshiy va Ali Qushchi kabi olimlarning to‘planishi ilmiy maktabning shakllanishiga olib kelgan [3: 3–5-betlar]. Bu tajriba ilmiy taraqqiyot uchun faqat moddiy resurs emas, balki ilmiy muhit va malakali mutaxassislar ham zarur ekanini ko‘rsatadi.

Temuriylar davridagi ilmiy taraqqiyotni bugungi Uchinchi Renessans g‘oyasi bilan qiyoslaganda, muayyan o‘xshashliklar ko‘zga tashlanadi. Birinchidan, har ikki jarayonda ta’lim va ilm-fanga ustuvor ahamiyat beriladi. Ikkinchidan, ilmiy salohiyatni rivojlantirish jamiyat taraqqiyotining muhim omili sifatida qaraladi. Uchinchidan, yosh avlodni bilimli va intellektual jihatdan yetuk qilib tarbiyalash taraqqiyotning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Biroq tarixiy davrlar o‘rtasidagi farqlarni ham hisobga olish zarur. Temuriylar davrida ilmiy faoliyat asosan qo‘lyozma ilmiy an’analar, madrasalar va saroy ilmiy muhitiga tayanib rivojlangan bo‘lsa, bugungi Uchinchi Renessans jarayoni zamonaviy universitetlar, ilmiy-tadqiqot institutlari, raqamli texnologiyalar, xalqaro ilmiy hamkorlik va global axborot makoni sharoitida kechmoqda. Shu sababli Temuriylar tajribasini to‘g‘ridan-to‘g‘ri takrorlash emas, balki uning asosiy tamoyillarini zamonaviy sharoitga moslashtirish muhimdir.

Bugungi kunda Uchinchi Renessans g‘oyasi doirasida ta’lim, ilm-fan va innovatsiyaga e’tiborning kuchayishi tarixiy meros bilan zamonaviy taraqqiyot o‘rtasidagi bog‘liqlikni

yanada kuchaytirmoqda. 2026-yilda Amir Temur tavalludining 690 yilligini nishonlashga oid Prezident qarorida ham Temuriylar davrining tarixiy va madaniy merosini chuqur o‘rganish, uni yosh avlodga yetkazish hamda Amir Temurning davlat va jamiyat taraqqiyotidagi tarixiy xizmatlarini targ‘ib etish vazifalari belgilangan [4: 1–3-betlar].

Mazkur tarixiy tajribadan kelib chiqib, zamonaviy ta’lim tizimida yoshlarni faqat tayyor bilimlarni o‘zlashtirishga emas, balki mustaqil ilmiy fikrlash, tadqiqot olib borish va yangi bilim yaratishga yo‘naltirish muhim. Temuriylar davrida Samarqand ilmiy maktabining shakllanishi ham aynan ilmiy muhit va ustoz-shogird an’analarining kuchli bo‘lganini ko‘rsatadi.

Shuningdek, Temuriylar davri tajribasi ilm-fan taraqqiyotida xalqaro va hududlararo ilmiy aloqalarning ahamiyatini ham ko‘rsatadi. Turli hududlardan kelgan olimlarning Samarqand va Hirot ilmiy muhitida faoliyat yuritishi ilmiy fikrlar almashinuvini kuchaytirgan. Bugungi sharoitda bu tajribani xalqaro akademik hamkorlik, qo‘shma ilmiy loyihalar, ilmiy stajirovkalar va akademik mobillik orqali davom ettirish mumkin.

Muhokama natijasida shuni ta’kidlash mumkinki, Temuriylar davrining eng muhim tarixiy saboqlaridan biri ilm-fan va ta’limning davlat taraqqiyotidagi strategik ahamiyatini anglashdir. Davlat tomonidan ilm ahli va ta’lim muassasalarini qo‘llab-quvvatlash, ilmiy maktablar shakllanishiga sharoit yaratish va bilimli avlodni tarbiyalash o‘sha davr ilmiy yuksalishining muhim omillaridan bo‘lgan.

Shu nuqtayi nazardan, Uchinchi Renessansni barpo etish jarayonida Temuriylar davrining tarixiy tajribasidan foydalanish, avvalo, ilmga hurmat, ta’limga ustuvor ahamiyat, ilmiy ijod erkinligi, ustoz-shogird an’analarini rivojlantirish va yoshlarning ilmiy salohiyatini qo‘llab-quvvatlash kabi tamoyillarni zamonaviy sharoitda rivojlantirishni anglatadi.

Demak, Temuriylar davrining ilmiy-ma’rifiy merosi faqat tarixiy faxr manbai sifatida emas, balki bugungi ta’lim va ilm-fan siyosati uchun muhim tarixiy tajriba sifatida ham baholanishi lozim. Ana shu tarixiy tajribani zamonaviy texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirish Uchinchi Renessansning ilmiy-intellektual poydevorini yanada mustahkamlashga xizmat qilishi mumkin.

XULOSA. Amir Temur va Temuriylar davrida ilm-fan va ta’lim taraqqiyotini o‘rganish natijasida mazkur davr Markaziy Osiyo tarixida ilmiy-ma’rifiy yuksalishning muhim bosqichlaridan biri bo‘lganini ko‘rish mumkin. XIV–XV asrlarda Samarqand va Hirotning ilmiy-madaniy markaz sifatida rivojlanishi, madrasalar faoliyatining kengayishi hamda olimlar uchun yaratilgan ilmiy muhit Temuriylar davri ilmiy taraqqiyotining muhim omillarini tashkil etdi.

Tadqiqot natijalari Amir Temur davrida shakllangan bunyodkorlik va ilmiy-madaniy muhit keyingi Temuriylar davrida yanada rivojlanganini ko‘rsatdi. Ayniqsa, Samarqandning siyosiy markazdan yirik ilmiy markazga aylanishi tarixiy jihatdan muhim jarayon bo‘ldi. Bu jarayonda ta’lim muassasalari, ilmiy maktablar va olimlar faoliyatining o‘zaro uyg‘unligi muhim ahamiyat kasb etdi.

Mirzo Ulug‘bek faoliyati Temuriylar davrida ilm-fan va ta’limning eng yuqori darajalaridan birini namoyon etdi. Uning Samarqandda madrasa va rasadxona tashkil etishi, Qozizoda Rumiy, G‘iyosiddin Jamshid Koshiy va Ali Qushchi kabi olimlarni ilmiy faoliyatga jalb etishi Samarqand ilmiy maktabining shakllanishiga olib keldi. “Ziji Jadidi

Ko‘ragoniy”ning yaratilishi esa mazkur ilmiy muhitning yuksak natijalaridan biri sifatida tarixda muhim o‘rin egalladi.

Tadqiqotdan kelib chiqadigan asosiy xulosa shundan iboratki, Temuriylar davrining ilmiy-ma’rifiy yuksalishi faqat ayrim buyuk olimlarning shaxsiy iste’dodi bilan emas, balki ta’lim, ilm-fan, ilmiy muhit, davlat qo‘llab-quvvatlashi va ilmiy hamkorlikning o‘zaro uyg‘unligi natijasida yuzaga kelgan. Shu sababli mazkur tarixiy tajriba zamonaviy ilm-fan va ta’lim siyosati uchun ham muhim saboq bo‘la oladi.

Uchinchi Renessans g‘oyasi nuqtayi nazaridan Temuriylar davrining tajribasi ayniqsa dolzarbdir. Bugungi kunda tarixiy ilmiy merosni chuqur o‘rganish bilan bir qatorda, uning asosiy tamoyillarini zamonaviy sharoitda davom ettirish muhim. Bunda yoshlarning sifatli ta’lim olishi, ilmiy tadqiqotlarga jalb etilishi, innovatsion fikrlashi va xalqaro ilmiy makonga integratsiyalashuvi ustuvor vazifalardan biri bo‘lishi lozim.

Shuningdek, Temuriylar davrining ilmiy tajribasi bugungi ta’lim tizimida ustoz-shogird an’analarini rivojlantirish, ilmiy maktablarni shakllantirish, fanlararo tadqiqotlarni kuchaytirish va yosh olimlarni qo‘llab-quvvatlash zarurligini ko‘rsatadi. Bunday yondashuv tarixiy merosni shunchaki o‘rganishdan ko‘ra, undan amaliy va ilmiy rivojlanish uchun foydalanish imkonini beradi.

Bugungi O‘zbekiston sharoitida Amir Temur va Temuriylarning ilmiy-ma’rifiy merosini o‘rganish yosh avlodda tarixiy xotira, ilmga hurmat va milliy o‘zlikni anglash tuyg‘ularini shakllantirishga ham xizmat qiladi. 2026-yilda Amir Temur tavalludining 690 yilligini nishonlashga qaratilgan davlat miqyosidagi tadbirlar ham ushbu tarixiy merosning zamonaviy O‘zbekiston uchun ahamiyati saqlanib qolayotganini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, Amir Temur va Temuriylar davrining eng muhim tarixiy saboqlaridan biri — davlat va jamiyat taraqqiyotida ilm-fan hamda ta’limni strategik ustuvor yo‘nalish sifatida qarash zarurligidir. Temuriylar davrida yaratilgan ilmiy muhit va ilmiy maktablar tajribasi bugungi Uchinchi Renessans jarayonida tarixiy namuna sifatida xizmat qilishi mumkin.

Shunday qilib, Temuriylar ilmiy-ma’rifiy merosi o‘tmishning bebaho yodgorligi bo‘lish bilan birga, kelajak taraqqiyoti uchun ham muhim intellektual manbadir. Tarixiy tajribani zamonaviy ilm-fan, ta’lim va innovatsiyalar bilan uyg‘unlashtirish orqali O‘zbekistonda ilmga asoslangan taraqqiyotning yanada mustahkam poydevorini yaratish mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. UNESCO World Heritage Centre. (2001). Samarkand – Crossroad of Cultures. Paris: UNESCO. https://whc.unesco.org/en/list/603

2. UNESCO. (2000). History of Civilizations of Central Asia. Volume IV: The Age of Achievement, A.D. 750 to the End of the Fifteenth Century. Part Two: The Achievements. Paris: UNESCO Publishing.

3. Sharafuddin Ali Yazdiy. (1887–1888). Zafarnoma. Calcutta: Baptist Mission Press.

4. Mirzo Ulug‘bek. (1994). Ziji Jadidi Ko‘ragoniy. Toshkent: Fan.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2026). Buyuk davlat arbobi va sarkarda, ilm-fan, madaniyat va san’at homiysi Sohibqiron Amir Temur tavalludining 690 yilligini keng nishonlash to‘g‘risida: O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 6-fevraldagi qarori. Toshkent.